

Крістіна Айріян

кандидатка юридичних наук,
головна спеціалістка департаменту аналітичної
та правової роботи
Апарату Верховного Суду
(Київ, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5482-326X>
kriciti2006@ukr.net

УДК 342.7

АНАЛІЗ ЗАСТОСУВАННЯ РІШЕНЬ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ ВЕРХОВНИМ СУДОМ: ЗА ВИКЛЮЧНИМИ ОБСТАВИНАМИ

Анотація. Стаття присвячена аналізу практики застосування рішень Конституційного Суду України Верховним Судом у контексті перегляду судових рішень за виключними обставинами.

Виявлені та досліджені проблеми імплементації актів Конституційного Суду України включно щодо дотримання визначеного оформлення відповідних звернень осіб згідно з вимогами, передбаченими процесуальним законодавством.

У статті наведена практика Верховного Суду, що ілюструє складнощі у взаємодії між судами загальної юрисдикції та Конституційним Судом України, зокрема питання ретроспективної та перспективної дії рішень КСУ.

Особливу увагу приділено колізіям у судовій практиці.

Робиться висновок, що запровадження конституційної скарги як механізму захисту конституційних прав громадян і юридичних осіб стало важливим кроком у зміцненні верховенства Конституції України. Водночас законодавчі обмеження, зокрема умова про можливість перегляду судового рішення лише за умови його невиконання, значно знижують ефективність цього інструменту та ускладнюють реальне відновлення порушених прав. Це створює ризик формального підходу до захисту конституційних гарантій і нівелює основну мету конституційної скарги.

Підкреслюється необхідність удосконалення механізму виконання рішень Конституційного Суду України та процесуальних інструментів перегляду судових рішень. Запропоновано шляхи посилення конституційного контролю для забезпечення верховенства Конституції України та ефективного захисту конституційних прав громадян.

Ключові слова: Конституційний Суд України; Верховний Суд; конституційний контроль; виконання рішень; ретроспективна дія; перегляд за виключними обставинами; процесуальне законодавство.

Відповідно до ст. 147 Конституції України¹ Конституційний Суд України здійснює контроль за відповідністю законів України Основному Закону та,

¹ Конституція України від 28 червня 1996 р. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>> (дата звернення 12.03.2025).

у передбачених Конституцією випадках, перевіряє конституційність інших нормативно-правових актів. Крім того, на КСУ покладено важливу функцію офіційного тлумачення Конституції України. Ці повноваження відіграють ключову роль у забезпеченні України як правової держави, оскільки акти КСУ стають складовою правової системи та формують обов'язкові межі для законодавчої влади. Проте практика виконання рішень КСУ в Україні засвідчує, що навіть після їх ухвалення виникають складнощі із їхньою імплементацією, що ставить під сумнів ефективність конституційного контролю.

Яскравим прикладом є Рішення Другого сенату КСУ від 7 квітня 2021 р. № 1-р(II)/2021, ухвалене за конституційною скаргою громадянина України Дяченка Олександра Миколайовича та інших громадян України. Суд визнав неконституційною ч. 3 ст. 54 Закону України “Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи”² (далі – Закон № 796-XII) у редакції Закону України “Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України”³ щодо уповноваження Верховною Радою України Кабінету Міністрів України визначати своїми актами мінімальні розміри пенсії за інвалідністю, що настала внаслідок каліцтва чи захворювання, і пенсії у зв'язку з втратою годувальника внаслідок Чорнобильської катастрофи.

КСУ зазначив, що

соціальні зобов'язання держави перед громадянами, які втратили здоров'я внаслідок того, що держава свого часу зобов'язала їх взяти участь у подоланні наслідків аварії на Чорнобильській АЕС – катастрофи планетарного масштабу, та які зазнали інвалідності внаслідок таких дій, а також перед особами з інвалідністю з числа потерпілих від цієї катастрофи, не мають залежати від фінансових можливостей держави та її економічного становища⁴.

У зв'язку з цим Суд визнав, що законодавець не може передавати Кабінету Міністрів України повноваження щодо визначення мінімального розміру пенсій для цієї категорії осіб, оскільки це суперечить статтям 3, 8, 16, 22, 50 Конституції України. Таким чином, КСУ встановив, що мінімальні гарантії соціального захисту мають визначатися виключно законом, а не підзаконними актами уряду⁵.

На виконання цього Рішення 29 червня 2021 р. Верховна Рада України ухвалила Закон України “Про внесення змін до Закону України ‘Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської

² Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи: Закон України від 28 лютого 1991 р. № 796-XII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/796-12#Text>> (дата звернення 12.03.2025).

³ Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України: Закон України від 28 грудня 2014 р. № 76-VIII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/76-19#Text>> (дата звернення 12.03.2025).

⁴ Рішення Конституційного Суду України від 7 квітня 2021 р. № 1-п(II)/2021 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va01p710-21#Text>> (дата звернення 11.03.2025).

⁵ Рішення Конституційного Суду України від 7 квітня 2021 р. № 1-п(II)/2021 (н 4).

катастрофи' щодо підвищення рівня пенсійного забезпечення окремих категорій осіб"⁶ (далі – Закон № 1584-IX), який набрав чинності 1 липня 2021 р. Законодавець виклав у новій редакції ч. 3 ст. 54 Закону № 796-XII. Однак надалі в судовій практиці постало питання: чи відповідає нова редакція норми, встановленій КСУ?

Так, Верховний Суд у своїх рішеннях (зокрема, у постанові від 17 квітня 2024 р. у справі № 460/20412/23) дійшов висновку,

<...> що формально законодавець виконав Рішення КСУ від 07.04.2021 № 1-р(П)/2021 (щодо повноваження уряду визначати розміри пенсій для осіб, постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи), проте встановлені нові розміри пенсій є суттєво меншими, ніж їх було гарантовано Законом № 796-XII у редакції Закону України "Про внесення змін і доповнень до Закону України "Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи"⁷ від 6 червня 1996 р. № 230/96-ВР. У зв'язку із цим Верховний Суд дійшов висновку, що прийняттям Закону № 1584-IX не досягаються всупереч Рішенню КСУ від 7 квітня 2021 р. № 1-р(П)/2021 мінімальні гарантії у сфері соціального захисту осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи⁸.

Проте надалі Верховний Суд змінив підхід до оцінки цієї ситуації. У постанові від 10 грудня 2024 р. він зазначив, що

Верховний Суд, у наведених вище справах, фактично вдався до оцінки конституційності зазначеного Закону, що є виключним повноваженням КСУ. Крім того, вимога щодо зобов'язання пенсійного органу здійснити виплату пенсії в розмірах, визначених Законом № 230/96-ВР, суперечить Рішенню КСУ від 3 квітня 2024 р. у справі № 4-р(П)/2024⁹, яким відтерміновано виконання цього Рішення до закінчення воєнного стану¹⁰.

Крім того, Верховний Суд у зазначеній постанові звернув увагу, що Рішенням КСУ від 3 квітня 2024 р. № 4-р(П)/2024 відтерміновано втрату чинності ч. 3 ст. 54 Закону № 796-XII до закінчення воєнного стану, а саме відповідно до абзацу другого його резолютивної частини, оспорюване положення визнане неконституційним, утрачає чинність через три місяці з дня припинення чи скасування воєнного стану, введеного Указом Президента України

⁶ Про внесення змін до Закону України "Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи" щодо підвищення рівня пенсійного забезпечення окремих категорій осіб: Закон України від 29 червня 2021 р. № 1584-IX <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1584-20#Text>> (дата звернення 11.03.2025).

⁷ Про внесення змін і доповнень до Закону України "Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи": Закон України від 6 червня 1996 р. № 230/96-ВР <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/230/96-%D0%B2%D1%80#Text>> (дата звернення 11.03.2025).

⁸ Постанова Верховного Суду у справі № 460/20412/23 від 17 квітня 2024 р. <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/118464368>> (дата звернення 11.03.2025).

⁹ Рішення Конституційного Суду України від 3 квітня 2024 р. № 4-р(П)/2024 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-24#Text>> (дата звернення 11.03.2025).

¹⁰ Постанова Верховного Суду у справі № 240/1121/24 від 10 грудня 2024 р. <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/123697656>> (дата звернення 11.03.2025).

Крістіна Айріян

“Про введення воєнного стану в Україні”¹¹ від 24 лютого 2022 р. № 64/2022 зі змінами. Отже, питання негайного виконання рішення КСУ було фактично відкладено. Ця ситуація демонструє низку системних проблем у правозастосуванні, серед яких:

- формальне виконання рішень КСУ, а саме законодавець ухвалює нові нормативні акти, які номінально відповідають рішенням КСУ, проте, по суті, не відновлюють порушені права громадян;

- відсутність ефективного контролю за виконанням рішень КСУ, адже органи державної влади нерідко ігнорують або поверхнево виконують акти суду, оскільки відсутні дієві механізми примусу;

- розбіжності в судовій практиці, наприклад, коли Верховний Суд спочатку фактично визнав Закон № 1584-IX таким, що не відповідає Конституції України, а згодом переглянув свою позицію, що створює правову невизначеність.

Цікаво, що питання ретроспективності та перспективності рішень КСУ вже неодноразово порушували судді Верховного Суду. Зокрема, суддя Великої Палати Верховного Суду Олена Губська під час круглого столу “Проблеми застосування оновленого Кодексу адміністративного судочинства України в частині впровадження рішень Конституційного Суду України” зазначила, що в Україні має місце практика застосування судами законів, визнаних неконституційними, до моменту припинення їхньої чинності. Це викликає правову колізію та дискусії щодо меж дії рішень КСУ в часі¹².

Проблема ретроспективності та перспективності рішень КСУ має вагомe значення для правової визначеності та ефективності конституційного контролю. З одного боку, рішення КСУ, яким визнано неконституційним закон або його окремі положення, повинне мати ретроспективний ефект, тобто діяти з моменту набрання чинності цим законом. Такий підхід ґрунтується на принципі *nullum crimen sine lege* (“немає закону – немає злочину, немає закону – немає кари”), адже неконституційний акт вважається таким, що не мав юридичної сили від самого початку. Це особливо важливо у справах, що стосуються прав людини, оскільки громадяни, права яких були порушені на підставі неконституційного закону, мають право на відновлення справедливості.

Перспективний ефект рішень КСУ може застосовуватися для забезпечення стабільності правового порядку, особливо якщо негайне скасування певної норми може спричинити хаос у правозастосуванні чи негативні соціально-економічні наслідки. У такому разі суд може відтермінувати втрату чинності неконституційної норми. Такий підхід дає змогу законодавцеві

¹¹ Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24 лютого 2022 р. № 64/2022 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>> (дата звернення 03.03.2025).

¹² Про відновлення прав людини за наслідками ухвалення рішення КСУ говорили під час круглого столу в КАС ВС (10 вересня 2019) <<https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/776896>> (дата звернення 06.03.2025).

належним чином адаптувати нормативну базу до конституційних вимог. Проте надмірне використання перспективного підходу може підірвати авторитет КСУ та створювати ситуацію, коли неконституційні норми продовжують діяти, нехай і тимчасово. Тому баланс між ретроспективністю та перспективністю рішень КСУ має визначатися з урахуванням фундаментальних прав громадян і загальних принципів верховенства права.

Отже, дослідження щодо застосування рішень КСУ (рішень щодо визнання неконституційними законів України або їх окремі положення) у процесі відновлення порушених конституційних прав фізичної та юридичної осіб є дуже актуальним.

Існують також інші проблематичні аспекти щодо застосування рішень КСУ в процесі відновлення особою свого порушеного права. Так, відповідно до п. 1 ч. 3 ст. 459 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) передбачена можливість перегляду судового рішення за виключними обставинами у разі встановлення КСУ неконституційності, конституційності закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого судом при вирішенні справи.

Частиною 5 ст. 361 Кодексу адміністративного судочинства України¹³ (далі – КАС України) встановлено, що підставами для перегляду судових рішень у зв'язку з виключними обставинами є, зокрема, встановлена КСУ неконституційність (конституційність) закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого (не застосованого) судом при вирішенні справи, якщо рішення суду ще не виконане. Вказані приписи корелюються з приписами ст. 320 Господарського процесуального кодексу України¹⁴ (далі – ГПК України), ст. 423 Цивільного процесуального кодексу України¹⁵ (далі – ЦПК України).

Однією з головних умов такого перегляду є дотримання визначеного оформлення згідно з вимогами, передбаченими процесуальним законодавством. Так, непоодинокими є випадки відмови Верховним Судом у перегляді судового рішення після ухвалення відповідного рішення КСУ з причин недотримання вимог до оформлення. Зокрема, у постанові від 4 лютого 2021 р. Верховний Суд вказав, що

положеннями ст. 429 ч. 3 КПК України встановлено, що касаційна скарга повертається, якщо особа не усунула недоліки касаційної скарги, яку залишено без руху, в установленний строк <...>. Зі змісту заяви ОСОБА_6, яку вона визначила як таку, що подається у зв'язку із нововиявленими обставинами, вбачається, що підставою для такого розгляду вона визначає наявність Рішення КСУ від 17 червня 2020 р.

¹³ Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 6 липня 2005 р. № 2747-IV <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>> (дата звернення 06.03.2025).

¹⁴ Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 6 листопада 1991 р. № 1798-XII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>> (дата звернення 06.03.2025).

¹⁵ Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>> (дата звернення 06.03.2025).

№ 4-р(П)/2020¹⁶ та, посилаючись на ст. 459 КПК України, просила здійснити апеляційний перегляд ухвали слідчого судді. Проте відповідно до ст. 459 ч. 3 КПК України встановлена КСУ неконституційність, конституційність закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого судом при вирішенні справи, є виключною, а не нововиявленою обставиною, у зв'язку із чим заява ОСОБА_6 не могла вважатися такою, що оформлена згідно з вимогами, передбаченими ст. 462 цього Кодексу, саме в частині вимог щодо зазначення нововиявлених обставин (нововиявленої обставини) <...>. Таким чином, зі змісту заяви ОСОБА_6 неможливо однозначно встановити, за якою саме процедурою особа просить здійснити перегляд ухвали Кропивницького апеляційного суду від 19 березня 2020 р., така заява містить суперечності, у зв'язку із чим до заяви підлягали застосуванню положення ст. 464 ч. 3 КПК України та вимоги ст. 429 ч. 3 цього Кодексу¹⁷.

Отже, Верховний Суд виснував, що заява особи, в якій вона просить апеляційний суд переглянути ухвалу слідчого судді, постановлену у кримінальному провадженні з урахуванням кримінальних процесуальних норм, що визнані КСУ неконституційними, є порушенням кримінального процесуального законодавства України.

Водночас цікавими є випадки, коли норма визнається неконституційною в процесі розгляду відповідної справи. У постанові від 3 червня 2022 р. Верховний Суд зазначив, що

виключним повноваженням КСУ є визнання законів України неконституційними, що тягне за собою втрату ними чинності. Рішенням КСУ (Другий сенат) від 6 квітня 2022 р. № 1р(П)/2022 у справі про посилений соціальний захист військовослужбовців¹⁸ положення п. 4 ст. 16³ Закону № 2011-ХІІ¹⁹ визнано такими, що не відповідають Конституції України, а саме: статтям 1, 3, частинам 1 і 2 ст. 8, ч. 5 ст. 17, ч. 1 ст. 17 Конституції України. Зважаючи на наявну юридичну позицію КСУ, слід зазначити, що за загальним правилом вона може бути застосована судами тільки з дня ухвалення КСУ рішення, тобто з 6 квітня 2022 р. Верховний Суд, розглядаючи справу № 240/10153/19²⁰, виходив з презумпції конституційності положення п. 4 ст. 16³ Закону № 2011-ХІІ. При цьому Верховний Суд виходить з того, що виявлена в ході розгляду справи невідповідність положень закону Конституції України має бути очевидною і беззаперечною. Тому в разі безсумнівного встановлення факту такої невідповідності суд зобов'язаний обґрунтовано застосувати норми Конституції України, а не норми закону. З дня ухвалення Рішення КСУ від 6 квітня 2022 р. № 1-р(П)/2022 у справі про посилений соціальний захист військовослужбовців така невідповідність є беззаперечною та виступає підставою для зміни практики Верховного Суду, яка ґрунтувалася на положеннях закону, що визнані неконституційними. Однак з огляду на те, що, постановляючи рішення про задоволення позову, суд першої інстанції у цій справі діяв на підставі ч. 4 ст. 7 КАС України, і така його позиція підтримана

¹⁶ Рішення Конституційного Суду України від 17 червня 2020 р. № 4-р(П)/2020 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va04p710-20#Text>> (дата звернення 06.03.2025).

¹⁷ Постанова Верховного Суду у справі № 405/1316/20 від 4 лютого 2021 р. <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/94623745>> (дата звернення 06.03.2025).

¹⁸ Рішення Конституційного Суду України від 6 квітня 2022 р. № 1-р(П)/2022 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-22#Text>> (дата звернення 06.03.2025).

¹⁹ Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20 грудня 1991 р. № 2011-ХІІ <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#n335>> (дата звернення 06.03.2025).

²⁰ Постанова Верховного Суду у справі № 240/10153/19 від 15 липня 2020 р. <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/90425351>> (дата звернення 06.03.2025).

в юридичній позиції КСУ, Верховний Суд не вбачає підстав для скасування такого рішення суду. Верховний Суд виходить з того, що, здійснюючи правосуддя, суди системи судоустрою України мають оцінювати зміст будь-якого закону чи іншого нормативно-правового акта з погляду відповідності Конституції, і в усіх необхідних випадках застосовувати Конституцію як акт прямої дії та найвищої юридичної сили. Забезпечувана Верховним Судом єдність судової практики як основне його завдання є похідним від забезпечення верховенства Конституції України судами системи судоустрою і КСУ. На користь такого підходу Верховний Суд України висловився ще в постанові № 9 від 01.11.1996 Пленуму, де зазначив: 'Оскільки Конституція України, як зазначено в її статті 8, має найвищу юридичну силу, а її норми є нормами прямої дії, суди при розгляді конкретних справ мають оцінювати зміст будь-якого закону чи іншого нормативно-правового акта з точки зору його відповідності Конституції і в усіх необхідних випадках застосовувати Конституцію як акт прямої дії. Судові рішення мають ґрунтуватись на Конституції, а також на чинному законодавстві, яке не суперечить їй'²¹. Оскільки правове регулювання правовідносин, що є предметом цієї справи, змінилося з 06.04.2022 внаслідок відповідного рішення Конституційного Суду України, то Верховний Суд не вбачає підстав для відступу від позиції, сформованої Верховним Судом за наслідками розгляду справи № 240/10153/19²².

Отже, Верховний Суд з огляду на обставини справи зауважив, що, постановляючи рішення про задоволення позову, суд першої інстанції у цій справі діяв на підставі ч. 4 ст. 7 КАС України, і така його позиція підтримана в юридичній позиції КСУ, тому він не вбачає підстав для скасування відповідного рішення суду.

З практики Верховного Суду також убачається, коли відповідна норма визнавалась неконституційною вже після ухвалення остаточного рішення, то в цьому випадку законодавцем увесь тягар цієї ситуації покладался на позивача, що викликає сумніви у справедливості.

Наприклад, Національне антикорупційне бюро України звернулося до Господарського суду міста Києва з позовом до приватного акціонерного товариства "Холдингова компанія "Енергомережа" (далі – ПрАТ "ХК "Енергомережа"), відкритого акціонерного товариства "Запоріжжяобленерго" (далі – БАТ "Запоріжжяобленерго") та публічного акціонерного товариства "Запорізький завод феросплавів" (далі – ПАТ "Запорізький завод феросплавів", в якому просило суд: визнати недійсними договори про переведення боргу, укладені між БАТ "Запоріжжяобленерго", ПрАТ "ХК "Енергомережа" та ПАТ "Запорізький завод феросплавів" та визнати недійсною угоду про зарахування зустрічних однорідних вимог, укладену між ПрАТ "ХК "Енергомережа" та ПАТ "Запорізький завод феросплавів".

Постановою Київського апеляційного господарського суду від 16 листопада 2017 р., яку Верховний Суд залишив без змін, позов було задоволено. 5 червня 2019 р. КСУ розглянув скаргу ПАТ "Запорізький завод ферос-

²¹ Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя: постанова Пленуму Верховного Суду України № 9 від 1 листопада 1996 р. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96#Text>> (дата звернення 06.03.2025).

²² Постанова Верховного Суду у справі № 340/5086/20 від 3 червня 2022 р. <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/104611670>> (дата звернення 10.03.2025).

плавів” щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення п. 13 ч. 1 ст. 17 Закону України “Про Національне антикорупційне бюро України”²³. За результатами розгляду суд визнав оспорювані приписи неконституційними, оскільки в системі органів прокуратури України створено спеціалізований підрозділ, який забезпечує представництво інтересів держави в суді саме у сфері боротьби з корупцією, тому надання права бюро ‘за наявності підстав, передбачених законом, подавати до суду позови про визнання недійсними угод у порядку, встановленому законодавством України’, суперечить вимогам положень статей 6, 8, 19, 131¹ Конституції України²⁴.

У зв’язку з цим ПАТ “Запорізький завод феросплавів” звернулося до суду апеляційної інстанції із заявою про перегляд рішень за виключними обставинами, в якій просило скасувати зазначені судові рішення та залишити позов без розгляду. Апеляційний суд відмовив у задоволенні заяви, аргументуючи це тим, що спірні правовідносини виникли до прийняття рішення КСУ, яке не має зворотної сили, постанова апеляційного суду була ухвалена під час дії п. 13 ч. 1 ст. 17 Закону України “Про Національне антикорупційне бюро України”, що виключає її перегляд за виключними обставинами.

Не погоджуючись із таким рішенням, заявник подав касаційну скаргу. Розглядаючи касаційну скаргу, Верховний Суд зауважив, що згідно з п. 1 ч. 3 ст. 320 ГПК України підставою для перегляду судових рішень у зв’язку з виключними обставинами є встановлена КСУ неконституційність (конституційність) закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого (не застосованого) судом при вирішенні справи, якщо рішення суду ще не виконане. Наведеним положенням процесуального закону запроваджено правовий механізм перегляду судового рішення, яке набрало законної сили, у зв’язку з виключними обставинами, якими є, зокрема, визнання КСУ неконституційним закону або його окремих положень, застосованих судом під час розгляду справи.

Суд у межах цієї справи дійшов висновку, що застереження щодо можливості перегляду судового рішення у зв’язку з виключними обставинами у разі, якщо воно ще не виконане, ґрунтується на принципі юридичної визначеності, який вимагає поваги до принципу *res judicata*, тобто поваги до остаточного рішення суду. Дія принципу *res judicata* передбачає встановлення у відносинах між сторонами спору, вирішеного остаточним і обов’язковим для сторін судовим рішенням, стану правової визначеності. Отже, судовим рішенням, за яким вирішено спір та яке не потребує виконання, встановлено стан правової визначеності у відносинах між сторонами, і такий стан та наслідки, передбачені таким судовим рішенням, встановлюються одразу з набранням рішенням сили.

²³ Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1698-VII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text>> (дата звернення 10.03.2025).

²⁴ Рішення Конституційного Суду України від 5 червня 2019 р. № 4-п(II)/2019 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va04p710-19#Text>> (дата звернення 11.03.2025).

За зазначених обставин Верховний Суд зауважив, що виконання судового рішення про визнання недійсним правочину (договору, угоди) не вимагає від учасників справи та/або уповноважених органів вчинення певних заходів щодо його фактичного виконання, а визначені цим рішенням наслідки настають для сторін з моменту набрання законної сили таким судовим рішенням, тобто фактично виконання рішення суду вичерпується фактом набрання ним законної сили, тому перегляд такого рішення на підставі п. 1 ч. 3 ст. 320 ГПК України суперечитиме принципу *res judicata*.

З огляду на викладене Верховний Суд виснував, що постанова Київського апеляційного господарського суду від 16 листопада 2017 р., про перегляд якої у зв'язку з виключними обставинами заявлено у цій справі та яка залишена без змін постановою Верховного Суду від 4 квітня 2018 р., є фактично виконаною з моменту набрання нею законної сили, а отже, й на час прийняття Рішення КСУ про визнання неконституційним положення п. 13 ч. 1 ст. 17 Закону України “Про Національне антикорупційне бюро України”, ухвалене 5 червня 2019 р., тому не може бути переглянута у зв'язку з виключними обставинами відповідно до п. 1 ч. 3 ст. 320 ГПК України²⁵.

З аналізу практики Верховного Суду щодо перспективної дії рішень КСУ вбачається, що вона була сталою та закріплена вже в багатьох постановах Верховного Суду, а саме: у постановах від 29 жовтня 2019 р. у справі № 922/1391/18²⁶, від 18 листопада 2020 р. у справі № 4819/49/19²⁷, від 30 листопада 2020 р. у справі № 922/2697/15²⁸, від 21 березня 2023 р. у справі № 240/7411/21²⁹, від 22 березня 2023 р. у справі № 305/1340/21³⁰, від 16 червня 2023 р. у справі № 466/6062/21³¹, від 6 листопада 2023 р. у справі № 616/459/21³².

7 серпня 2024 р. Верховний Суд ініціював передачу на розгляд Великої Палати Верховного Суду справи № 616/458/21 за позовом ОСОБА_1 до комунального закладу “Приколотнянський ліцей імені Героя Радянського Союзу К. Ф. Ольшанського Вільхуватської сільської ради” про визнання незаконним наказу про звільнення, поновлення на роботі та визнання контракту продовженим з метою відступу від вищезазначеної позиції Верховного Суду на підставі частин 3–5 ст. 403 ЦПК України, а саме: за необхідності відступити

²⁵ Постанова Верховного Суду у справі № 910/20190/16 від 14 січня 2020 р. <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/86880091>> (дата звернення 06.03.2025).

²⁶ Постанова Верховного Суду у справі № 922/1391/18 від 29 жовтня 2019 р. <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/85327051>> (дата звернення 06.03.2025).

²⁷ Постанова Верховного Суду у справі № 4819/49/19 від 18 листопада 2020 р. <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/93081749>> (дата звернення 06.03.2025).

²⁸ Постанова Верховного Суду у справі № 922/2697/15 від 30 листопада 2020 р. <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/93828378>> (дата звернення 06.03.2025).

²⁹ Постанова Верховного Суду у справі № 240/7411/21 від 21 березня 2023 р. <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/109856868>> (дата звернення 06.03.2025).

³⁰ Постанова Верховного Суду у справі № 305/1340/21 від 22 березня 2023 р. <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/109809815>> (дата звернення 06.03.2025).

³¹ Постанова Верховного Суду у справі № 466/6062/21 від 16 червня 2023 р. <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/111742179>> (дата звернення 06.03.2025).

³² Постанова Верховного Суду у справі № 616/459/21 від 6 листопада 2023 р. <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/114726812>> (дата звернення 06.03.2025).

від висновків щодо виключно перспективної дії рішень (висновків) КСУ, які сформовані у вищезазначених постановках Верховного Суду та для вирішення виключної правової проблеми, яка полягає у різному розумінні, тлумаченні та застосуванні судами (суддями) законодавчих актів, які передбачають, що закони, інші акти або їх окремі положення, що визнані неконституційними, втрачають чинність з дня ухвалення КСУ рішення про їх неконституційність, якщо інше не встановлено самим рішенням, але не раніше дня його ухвалення, та їх співвідношення з імперативною вимогою процесуального законодавства про те, що суд не застосовує закон чи інший правовий акт, який суперечить Конституції України, а застосовує її норми як норми прямої дії.

У відповідній ухвалі Верховний Суд зауважив, що у своїх постановках від 20 червня 2019 р. у справі № 688/1619/17-ц³³ та від 5 вересня 2019 р. у справі № 638/9278/16-ц³⁴ застосовував рішення КСУ, ухвалені після прийняття судових рішень, що переглядалися касаційним судом. Водночас суд наголосив, що такий підхід вочевидь відображає розумну передбачуваність судового рішення, оскільки дає змогу уникнути ситуації, за якої при вирішенні справи застосовано неконституційну норму і особа позбавлена можливості переглянути таке рішення суду за виключними обставинами, та зауважив, що аналогічний висновок про допустимість ретроактивного врахування Рішення КСУ від 7 лютого 2023 р. № 1-р/2023³⁵ щодо неконституційності абз. 3 ч. 2 ст. 22 Закону України “Про повну загальну середню освіту”³⁶ при вирішенні подібних справ Верховний Суд сформував у постановках від 6 вересня 2023 р. у справі № 158/2439/22³⁷ та від 30 листопада 2023 р. у справі № 205/6223/22³⁸, у яких також зазначив, що положення нормативно-правового акта, що суперечать Конституції України, згідно з вимогами ч. 6 ст. 10 ЦПК України не застосовуються судом³⁹.

Верховний Суд наголосив, що означене питання є актуальним для судів усіх юрисдикцій і зумовлює необхідність надання відповідей на питання щодо умов ретроактивного врахування судами рішень / висновків КСУ – щодо моменту виникнення (припинення) спірних правовідносин та/або стадії розгляду справи, визначення певних критеріїв такого врахування (залежно від підстав і мотивів визнання неконституційною норми, чи визнана

³³ Постанова Верховного Суду у справі № 688/1619/17-ц від 20 червня 2019 р. <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/83301504>> (дата звернення 06.03.2025).

³⁴ Постанова Верховного Суду у справі № 638/9278/16-ц від 5 вересня 2019 р. <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/84182602>> (дата звернення 06.03.2025).

³⁵ Рішення Конституційного Суду України від 7 лютого 2023 р. № 1-р/2023 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-23#Text>> (дата звернення 06.03.2025).

³⁶ Про повну загальну середню освіту: Закон України від 16 січня 2020 р. № 463-IX <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>> (дата звернення 06.03.2025).

³⁷ Постанова Верховного Суду у справі № 158/2439/22 від 6 вересня 2023 р. <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/113324415>> (дата звернення 06.03.2025).

³⁸ Постанова Верховного Суду у справі № 205/6223/22 від 30 листопада 2023 р. <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/115409048>> (дата звернення 06.03.2025).

³⁹ Ухвала Верховного Суду у справі № 616/458/21 від 7 серпня 2024 р. <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/120973761>> (дата звернення 10.03.2025).

неконституційною норма матеріального чи процесуального закону, вплив застосування такої норми на загальну справедливість судового провадження, наявність іншого ефективного засобу юридичного захисту тощо), юрисдикційних особливостей, зокрема, враховуючи мету та завдання адміністративного та кримінального судочинства.

Проте, вирішуючи питання щодо прийняття переданої справи до провадження, Велика Палата Верховного Суду висувала, що відсутні підстави. Розглядаючи справу по суті, Верховний Суд у постанові від 17 січня 2025 р. зробив такі висновки:

суд має застосувати правовий акт, який має вищу юридичну силу, а саме, норми Конституції України, а не норми закону, оскільки пряме (безпосереднє) застосування Конституції у поєднанні з принципом її верховенства над іншими правовими актами неминуче передбачає повноваження судів відмовитись від застосування будь-якого правового акта, який вони визначають таким, що суперечить Конституції України у цілому або частково.

Положення ч. 4 ст. 7 КАС України мають бути застосовані до правовідносин, які виникли до ухвалення рішення КСУ, яким положення закону визнані неконституційними. Після прийняття рішення КСУ застосуванню підлягають положення Конституції України із урахуванням юридичної позиції, сформульованої у рішенні КСУ.

Суди не мають застосовувати положення законів, які не відповідають Конституції, незалежно від того, чи визнавалися вони КСУ неконституційними, тобто закони, що суперечать Конституції України, не можуть застосовуватися навіть у випадках, коли вони є чинними.

Така позиція була висловлена ще Пленумом Верховного Суду України у постанові № 9 від 01.11.1996 “Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя” <...>.

Тому Суд дійшов висновків щодо необхідності застосування вказаних норм у подібних правовідносинах у такий спосіб:

- 1) на будь-якій стадії судового процесу у випадку, якщо суд доходить висновку, що закон чи інший правовий акт суперечить Конституції, він не застосовує такий закон чи інший правовий акт, зокрема й до правовідносин, які виникли до ухвалення рішення КСУ, яким положення закону визнані неконституційними, а застосовує норми Конституції України як норми прямої дії, оскільки принцип прямого (безпосереднього) застосування Конституції у поєднанні з принципом її верховенства над іншими правовими актами неминуче передбачає повноваження судів відмовитись від застосування будь-якого правового акта, який вони визначають таким, що суперечить Конституції України;
- 2) суди застосовують процесуальний механізм, передбачений ч. 4 ст. 7 КАС України, зокрема й у випадку, коли КСУ сформульовано юридичну позицію щодо положення закону, яке підлягало застосуванню на час виникнення відповідних правовідносин;
- 3) установлені п. 4 ст. 16³ Закону № 2011-ХІІ обмеження щодо виплати одноразової грошової допомоги в більшому розмірі за умови встановлення вищої групи інвалідності (або більшого відсотка втрати працездатності) лише протягом двох років суперечать Конституції України, а тому для вирішення цього спору підлягає застосуванню ч. 1 ст. 46 Конституції України у взаємозв'язку з ч. 5 ст. 17 як норми прямої дії з урахуванням юридичної позиції КСУ, сформульованої у Рішенні від 06.04.2022 № 1р(ІІ)/2022⁴⁰.

⁴⁰ Постанова Верховного Суду у справі № 616/458/21 від 17 січня 2025 р. <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/124629953>> (дата звернення 12.03.2025).

У наукових колах тривають дискусії щодо цього питання. Суддя Верховного Суду А. Єзеров у науковій статті “Конституційна скарга і виключні обставини для перегляду справ” зазначив, що, гарантуючи особі право на перегляд рішення за виключними обставинами,

законодавець мав на меті поновлення порушеного права особи внаслідок застосування положень закону, що не відповідали Конституції України, йдеться про надання заявнику права на застосування інституту *restitutio in integrum* (з лат. “повернення до первісного юридичного стану”) після ухвалення рішення КСУ. Тому особа, справу якої було вирішено на підставі неконституційного закону (його окремих положень), повинна мати змогу одержати сатисфакцію внаслідок порушення своїх прав, і саме для цього вона звертається із заявою про перегляд справи за виключними обставинами. І суд має керуватися конституційним принципом, що держава відповідає перед людиною за свою діяльність насамперед щодо питань, коли внаслідок дії неконституційного закону були порушені її права. Саме тому держава має забезпечити для людини, яка зазнала несправедливості, ефективне поновлення її прав через можливість повторного розгляду справи, під час якого суд, зважаючи на рішення КСУ, матиме змогу переглянути справу відповідно до закону, який узгоджується з Конституцією (або без застосування закону, який з Конституцією не узгоджується), а отже, людині буде надана практична та ефективна можливість на здійснення справедливого судового розгляду. Ні науковці, ні суди загальної юрисдикції поки що не сформували єдину позицію в цьому питанні. Судді збиралися з науковцями на круглі столи з цього приводу і в Конституційному Суді, і у Верховному Суді. Аналіз доктринальної та судової практики з цього приводу показує, що наразі превалює розуміння ч. 2 ст. 152 Конституції як відсутності “зворотної сили” рішень КСУ⁴¹.

У своїй науковій статті суддя проаналізував судову практику, яка свідчила про певну невизначеність у цьому питанні. Так, у справі № 575/208/17⁴² колегія суддів Верховного Суду зауважує, що

на дату ухвалення цієї постанови положення ч. 2 ст. 26 Закону № 1404-VIII⁴³ визначено такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними) згідно з Рішенням КСУ від 15.05.2019 № 2р(II)/2019⁴⁴ у справі за конституційною скаргою ОСОБА_2 щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень ч. 2 ст. 26 Закону України “Про виконавче провадження” (щодо забезпечення державою виконання судового рішення). На стадії касаційного перегляду судових рішень суд касаційної інстанції не може перевіряти, чи правильно суди попередніх інстанцій застосували положення, зокрема матеріального права, у редакції, яка діє на дату касаційного перегляду судових рішень. Тому при ухваленні цієї постанови суд касаційної інстанції не брав до уваги зазначене Рішення КСУ. Однак відповідно до п. 1 ч. 5 ст. 361 КАС України вказане Рішення КСУ може слугувати підставою для перегляду

⁴¹ А. Єзеров, “Конституційна скарга і виключні обставини для перегляду справ” (25 жовтня 2019) <<https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/811129>> (дата звернення 01.03.2025).

⁴² Постанова Верховного Суду у справі № 575/208/17 від 30 вересня 2019 р. <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/84622020>> (дата звернення 01.03.2025).

⁴³ Про виконавче провадження: Закон України від 2 червня 2016 р. № 1404-VIII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text>> (дата звернення 01.03.2025).

⁴⁴ Рішення Конституційного Суду України від 15 травня 2019 р. № 2-р(II)/2019 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-19#Text>> (дата звернення 01.03.2025).

судових рішень в цій справі у зв'язку з виключними обставинами. Подібні висновки викладені у постанові Верховного Суду 24.07.2019 у справі № 812/1266/17⁴⁵.

Окреслюючи всі труднощі відновлення порушеного права особи після розгляду її справи судом, слід зазначити, що натеper практика Верховного Суду виокремлює ще одне нагальне питання: чи можуть бути об'єктом перегляду за виключними обставинами судові рішення, якими відмовлено у задоволенні позовних вимог⁴⁶. Отже, питання ретроспективної дії рішень КСУ залишається відкритим і потребує подальшого доктринального осмислення та узгодження судової практики. На розгляді КСУ натеper знаходяться конституційні скарги щодо перегляду рішень суду за виключними обставинами, і встановлення усіх точок над "і" стане позиція КСУ у відповідному рішенні.

Висновки. Запровадження конституційної скарги як механізму захисту конституційних прав громадян і юридичних осіб стало важливим кроком у зміцненні верховенства Конституції України. Водночас законодавчі обмеження, зокрема, умова про можливість перегляду судового рішення лише за умови його невиконання, значно знижують ефективність цього інструменту та ускладнюють реальне відновлення порушених прав. Це створює ризик формального підходу до захисту конституційних гарантій і нівелює основну мету конституційної скарги.

Для забезпечення дієвості рішень КСУ необхідно вдосконалити механізми їх реалізації та вдосконалити процедуру перегляду судових рішень за виключними обставинами, що сприятиме більш оперативному та ефективному захисту прав громадян.

Тільки за умови реальної та своєчасної імплементації рішень КСУ зможе повноцінно виконувати свою функцію гаранта верховенства Конституції України, а громадяни – отримувати належний захист своїх конституційних прав. Удосконалення законодавчих механізмів у цьому напрямі є необхідним кроком для зміцнення правової держави та утвердження принципів верховенства права в Україні.

REFERENCES

Bibliography

Websites

1. Pro vidnovlennia prav liudyny za naslidkami ukhvalenoho rishennia KSU hovoryly pid chas kruhloho stolu v KAS VS (10 veresnia 2019) <<https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/776896>> (accessed 06.03.2025) (in Ukrainian).
2. Yezerov A, 'Konstytutsiina skarha i vykliuchni obstavyny dlia perehliadu sprav' (25 zhovtnia 2019) <<https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/811129>> (accessed 01.03.2025) (in Ukrainian).

⁴⁵ Єзеров (н 41); Постанова Верховного Суду у справі № 812/1266/17 від 24 липня 2019 р. <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/83244066>> (дата звернення 01.03.2025).

⁴⁶ Ухвала Верховного Суду у справі № 120/6735/23 від 25 березня 2025 р. <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/126107287>> (дата звернення 27.03.2025).

ANALYSIS OF THE APPLICATION OF DECISIONS OF THE
CONSTITUTIONAL COURT OF UKRAINE BY THE SUPREME COURT:
UNDER EXCEPTIONAL CIRCUMSTANCES

ABSTRACT. The article analyses the practice of application of the Constitutional Court of Ukraine's decisions by the Supreme Court in the context of review of court decisions in exceptional circumstances

The author identifies and investigates the problems of implementation of the Constitutional Court of Ukraine's decisions, including compliance with the requirements of the procedural law for the execution of relevant applications.

The article presents the Supreme Court's case-law, illustrating the difficulties in the interaction between the courts of general jurisdiction and the CCU, in particular, the issues of retrospective and prospective effect of the Constitutional Court's decisions.

Particular attention is paid to conflicts of law in court practice.

It is concluded that the introduction of the constitutional complaint as a mechanism for protecting the constitutional rights of citizens and legal entities has been an important step in strengthening the supremacy of the Constitution of Ukraine. However, legislative restrictions, particularly the condition that a court decision may only be reviewed if it remains unenforced, significantly reduce the effectiveness of this instrument and complicate the actual restoration of violated rights. This creates a risk of a formal approach to the protection of constitutional guarantees, undermining the primary purpose of the constitutional complaint.

The author emphasises the need to improve the mechanism of enforcement of CCU decisions and procedural instruments for reviewing court decisions. The author suggests solutions for strengthening constitutional control to ensure the supremacy of the Constitution of Ukraine and effective protection of constitutional rights of citizens.

KEYWORDS: Constitutional Court of Ukraine; Supreme Court; constitutional control; execution of decisions; retrospective effect; review under exceptional circumstances; procedural law.